

Aalborg Universitet

AALBORG UNIVERSITY
DENMARK

Viden og kampen om det virkelige

Bjerre, Jørn; Christensen, Bo Allesøe

Published in:
Akademisk Kvarter

DOI (link to publication from Publisher):
[10.5278/ojs.ak.v0i17.2514](https://doi.org/10.5278/ojs.ak.v0i17.2514)

Publication date:
2018

Document Version
Også kaldet Forlagets PDF

[Link to publication from Aalborg University](#)

Citation for published version (APA):
Bjerre, J., & Christensen, B. A. (2018). Viden og kampen om det virkelige. *Akademisk Kvarter*, 17, 110-128.
<https://doi.org/10.5278/ojs.ak.v0i17.2514>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal -

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at vbn@aub.aau.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Viden og kampen om det virkelige

Jørn Bjerre

is associate professor in pedagogical sociology, Danish School of Education, Aarhus University. His research revolves around the sociological interpretation of basic pedagogical phenomena, presented through books and articles on sociological theory, teaching, evidence and inclusion.

Bo Allesøe

is assistant professor in experience economy, Department of Communication and Psychology, Aalborg University. Besides researching how aesthetics mediates relations between individuality and collectivity, he works on applying the social philosophical notion of recognition to social media.

Abstract

In this final article we will reflect on the contributions to this volume, relating these to positions within philosophy of science, realism, constructivism, critical and social realism, and discuss relativism and critique of ideology as well. The article commences by examining a battle of what is to be understood as the *real* currently underway in politics and everyday life. Subsequently, the article tries to show how a parallel battle takes place in philosophy of science.

Keywords: Kritisk realisme, social realisme, konstruktivisme, ideologikritik, viden

Indledning

I dette nummer har vi mødt forskellige tematiseringer af det virkelige, det falske og det fordrejede. Dermed kan man sige, at vi har bevæget os omkring et spørgsmål, som står centralt i videnskabste-

orien, nemlig spørgsmålet om, hvordan vi kan erkende det virkelige. I den følgende artikel vil vi være mere eksplicite i forhold til, hvordan nogle af de berørte tematikker kan tages op på baggrund af debatter mellem positioner som realisme, konstruktivisme og social og kritisk realisme. Artiklen prætenderer ikke at give en udtømmende beskrivelse af de pågældende videnskabsteoretiske positioner, men snarere at udgøre et afsæt for en videnskabsteoretisk perspektivering af de temaer, der er blevet behandlet i artiklerne.

Veje til det virkelige

Det kan være praktisk nok med en kort opsummerende redegørelse for de grundlæggende forskelle mellem de klassiske videnskabsteoretiske positioner. Det, der kendetegner en *realistisk* position er, at den hævder, at virkeligheden er noget, der er givet uafhængigt af vores erkendelse af den. Hvad der så er implikationerne af dette for, hvordan man erkender virkeligheden, behandles forskelligt af forskellige typer af realister. I dette lys er det derfor vigtigt at adskille det ontologiske spørgsmål om, hvad det virkelige er, fra det epistemologiske spørgsmål om, hvordan vi kan erkende det virkelige. Hvis vi ved *konstruktivisme* forstår det forhold, at vores erkendelse af det virkelige tager form via bevidsthedens konstruktioner, kan man godt være ontologisk realist, og epistemologisk konstruktivist; altså mene at virkeligheden eksisterer uafhængig af vores erkendelse af den, men at vi kun har adgang til den igennem konstruktioner. Den *sociale konstruktivisme* understreger overfor konstruktivismen, at bevidsthedens konstruktioner er socialt skabte, og dermed, at vor viden om verden er formet af den sociale virkelighed, vi befinder os indenfor (Collin 1997). Pointen er således, at det vi ved, ikke alene baserer sig på de erfaringer og de erkendelser vi selv gør, men bygger på en forudsat forståelse af virkeligheden, som vi overtager fra andre, og som vi selv er med til at skabe qua måden, vi opfatter verden på og handler i den. Vi lever med andre ord i sociale ontologier, som vi selv er med til at opretholde. Denne konstatering er grundlaget for den såkaldte videnssociologi (Mannheim [1929] 2015; Berger & Luckmann 2004 [1966]). Indenfor denne tradition omformuleredes det filosofiske spørgsmål om, hvad viden, objektivitet og sandhed er til et spørgsmål om, hvordan en bestemt viden bliver accepteret som værende sand eller gyldig, og en bestemt virkelighed dermed accepteret som den virkelige.

I forlængelse af videnssociologien har andre retninger, som social-konstruktionismen - som vi vender tilbage til - bevæget sig fra spørgsmålet om, hvordan virkeligheden konstrueres socialt til det mere praktiske anliggende angående, hvordan man kan ændre på virkeligheden. Vil man arbejde analytisk i forlængelse af denne pointe, bliver det centrale spørgsmål angående viden og virkelighed, hvordan nogle bruger viden til at få magt over den måde, virkeligheden konstrueres. Hvordan søger aktører indflydelse på, hvad der tæller som viden? Hvordan påvirkes virkeligheden af den intentionelt konstruerede, dvs. formålsrettede, viden?

Når det gælder forsøget på at bestemme virkeligheden igennem produktionen af viden, synes to modsatrettede tendenser at kendetegne vores informationsmættede samfund. På den ene side udvikles den informationsmæssige infrastruktur i retning af en stadig decentering af vidensproduktionen, på den anden side gøres der stadige forsøg på at centrere magten over, hvad der skal tælle som viden.

Kampen om det virkelige i politik og hverdagsliv

Det mest iøjnefaldende forsøg på en centrering af de legitimerende instanser, der bestemmer, hvad viden er, er de politiske initiativer, der består i at etablere centre, der skal vurdere den producerede viden. Dette sker i form af oprettelsen af såkaldte "clearinghouses", hvis funktion er at sortere viden ud fra bestemte kriterier. I den forbindelse får det videnssyn, som clearingshousene opererer ud fra en meget magtfuld status, idet de bliver bestemmende for, hvad der får status som viden.

Et aktuelt eksempel på, hvordan denne type initiativer kan støde sammen med det vidensbegreb, der er indenfor et forskningsfelt, fik vi da en rapport om forskning i dagtilbud blev offentliggjort (Clearinghouse 2018). Rapporten, der viser, at dansk forskning indenfor et afgrænset felt resulterer i langt færre forskningspublikationer end svensk og norsk forskning, blev lanceret under den noget brede overskrift "Danmark sakker bagud" (Henriksen 2018).

I et efterfølgende indlæg har en række forskere indenfor området kritiseret rapportens konklusioner, og påpeget, at det har været umuligt at få oplyst nøjagtigt hvilke kriterier, som har været grundlaget for udvælgelsen af studierne, samt mere generelt – som det

fremgår af følgende citat - peget på, at hele rammen omkring, hvad der tæller for god forskning er ideologisk.

Når forskningspublikationerne bliver kritiseret for ikke at gøre tilstrækkelige forsøg på at etablere gentagelighed, reliabilitet, validitet og troværdighed af dataindsamlingsmetoder, er det nemlig ikke en neutral og alment accepteret udlægning af, hvad der karakteriserer god forskning, men snarere et ideologisk og normativt standpunkt. Den anvendte terminologi favoriserer en særlig form for forskning, også selv om Clearinghouses forskningsnotat fra 2012, som ligger til grund for rapporterne, forsøger at signalere ligeværdighed mellem forskellige forskningsparadigmer. (Ahrenkiel og Andersen m.fl. 2018)

Det syn på viden, som Dansk Clearinghouse har, kritiseres således for at gøre den såkaldte evidensforskning (eg. Bjerre 2018) til enerådende, når det gælder, hvad der kan tælle som forskningsviden, og dermed marginalisere andre former for viden. Dette eksemplificerer, hvordan centralisering af kontrollen med viden kommer til at udgrænse konkurrerende forståelser af forskningsviden.

Også, hvis vi ser på brugen af den dominerende evidensbaserede forskning, kan der peges på problemer. Meningen med denne forskning var, at viden skulle indsamles og kvalitetskontrolleres for derefter at blive gjort tilgængelig, således at magthavere og praktikere kan handle på grundlag af viden. Dette åbner muligheden for, at politikere og embedsmænd søger sikkerhed i forskning for at legitimere deres beslutninger, men det åbner også for muligheden for, at politikere og administratorer kan ønske at påvirke forskningsinstitutioner, der i stigende grad ernærer sig ved myndighedsbetjening (Pedersen & Jessen 2018). I medierne er der således dukket sager op, hvor dialogen mellem ministerier og forskningsinstitutioner er så pågående, at forskningens troværdighed drages i tvivl (se eksempler i Andersen 2017); hvilket rejser en række spørgsmål: Hvad betyder det for forskerens uafhængighed, at konkurrencen om den forskningsbaserede myndighedsbetjening er så hård? Hvad betyder det for forskernes identifikation af problemer, der er værd at arbejde med, at de skal være med i konkurrencen om, hvem, der får midlerne næste gang? Hvad betyder det forske-

rens resultater for tilvejebringelse af viden, at myndighederne kan have interesser i bestemte konklusioner? Er viden noget vi kan stole på? I hvor høj grad kan viden tåle at blive et instrument for magthavere, der skal begrunde deres politik? (Pedersen et al 2015).

Decentralisering

Samtidig med at der kan være en tilbøjelighed til en centrering af de instanser, der skal legitimere viden, har hele den samlede informationsarkitektur ændret sig i en pluraliserende retning. Internettet, og de dertil knyttede medier, gør i princippet uendelige mange versioner af viden tilgængelige. Dette skaber ikke kun mulighed for at udvikle den offentlige debat og forøge udvekslingen af information, men også mulighed for, at vidensmenigheder får deres egne offentligheder, hvor de hver i sær kan konstruere deres version af virkeligheden, og hvor det bliver muligt helt at undgå almenhedens kvalitetskontrol.

Er man del i en central offentlig debat, så er man tvunget til at tilstræbe en form for korrespondens mellem ens egen konstruktion af virkeligheden, og de i almindelighed accepterede kollektive konstruktioner. På nettets decentrale platform kan grupper, menigheder og lukkede fora derimod gøre et delt trosunivers, som helt strider imod de alment accepterede fakta, til forudsætning for medlemskab. På Facebook eksisterer der således en gruppe, der hedder Flat Earth Society, der har 175.435 medlemmer. Denne gruppe søger ret entydigt ikke at konstruere sit verdensbillede, så det flugter med alment accepterede forestillinger, men derimod at skabe et fællesskab, som holder sammen på baggrund af en partikulær konstruktion af virkeligheden (se også Christensen og Jensen 2018). På denne måde kan man tale om, at teknologien muliggør en infrastruktur, der segmenterer den sociale base for viden (Fuchs 2014; Berry 2014).

Findes der noget der hedder Randers, eller...

Et andet eksempel på, hvordan der kan foregå en kamp om virkeligheden, finder vi i Christensen og Hansens bidrag i dette nummer, som omhandler fordoblingen af et konkret sted, Randers, til også at være en mediefortolket virkelighed. Som Christensen og Hansen viser i deres analyse af en dokumentar om bl.a. Randers, så skabes der to former for repræsentationer. På den ene side er der

dokumentaristernes forestilling om, hvad Randers er, på den anden side er der Randrusianernes forestilling om, hvad Randers er. På den måde kan man sige, at Randers bliver fordoblet for beboerne i mødet med dokumentaristerne. Christensen og Hansen viser, at dokumentaristerne reproducerer de fordomme de forsøger at komme til livs. Og jo mere denne medievirkelighed udbredes des sværere bliver det for Randrusianerne at kæmpe for at kunne repræsentere sig selv på egne betingelser. Eksemplet viser, hvordan der altså kan foregå en kamp mellem medieskabte repræsentationer af virkeligheden og den virkelighed, de er repræsenterer.

Nye former for centralisering

Nettets muligheder for at skabe alternative virkeligheder, har gjort det til et eldorado for radikaliserede meningsdannere og menigheder, hvilket har tvunget tjenester som Facebook til at reagere med tiltag, der går ud på at redigere indhold, der strider mod demokratiske værdier, såsom agitation for nazistiske synspunkter.

Tiltaget er givetvis nødvendigt, problemet er blot, at vi dermed er i en situation, hvor et privat firma aktivt kan sortere i, hvilke informationer, der skal cirkuleres. Det er altså ikke en offentlig myndighed med demokratisk legitimitet, der laver kvasi-love, men en virksomhed, som end ikke har pligt til at fremlægge kriterierne for deres regulering af viden, og til at gøre deres processer gennemsigtige og almene.

Både denne udemokratiske centrering af en censurfunktion og den uredigerede decentralisering af viden, som er vokset frem på nettet, udfordrer den store demokratiske samtale, som betegnes den borgerlige offentlighed. Som Horsbøl hævder i dette nummer, så er den offentlige debat lagt an på at være konsensusøgende. Og dette kan kun ske, hvis argumenter følger basale slutninger, og selve debatten sker i en sanddruelig ånd. Ideelt set udgør den borgerlige offentlighed (Habermas 2009) et sted, hvor forskellige aktører på lige vis bidrager til konstruktionen af, hvad der ideelt set udgør en fælles virkelighedsforståelse.

Sandhed og det postmoderne

På mange måder kan man betragte den beskrevne udvikling som en realisering af det scenarie, som Jean-François Lyotard – i bo-

gen *Viden om det postmoderne samfund* - allerede beskrev i 1979 (Lyotard 1996).

Lyotard talte dengang om, hvordan de store fortællinger havde mistet deres forklaringskraft i det postmoderne samfund, og var blevet erstattet af et netværk bestående af lokale fortællinger. Dette betød, at videnskaben ville komme til at spille en ny rolle. På den ene side ville den blive langt mere central, da viden bliver en stadig mere central faktor i den økonomiske udvikling, på den anden side ville viden ændre status, idet alene viden, som er nyttig ville kunne påberåbe sig legitimitet. Et eksempel på dette er måske Vistisen og Jensen (i dette nummer), der i et opgør med kritisk designfiktion peger på, at det nye nyttige kriterie for design er dens realiserbarhed i praksis. Hvor den kritiske design forbliver på et idealistisk plan af, hvad der kunne ske, så har den mere pragmatiske/strategiske designrationalitet en større mulighed for realiserbarhed gennem virksomheder, der opererer indenfor en økonomisk nyttetækning. Dette eksemplificerer måske, hvad der for Lyotard markerer en manglende fortælling om sandhed, som kunne give videnskaben sin privilegerede position i det netværk af viden, som voksede frem med det postmoderne (Lyotard 1996) – videnskabens værdi reduceres her til et bidrag til økonomisk duelighed og ren nytte. At realiserbarheden kan ske gennem andre sociale former, som for eksempel Wright (2010) har gjort gældende, tilsidesættes ofte. Man kan sige, at bestemte dele af videnskaben selv har bidraget til at underminere videnskabens status ved at pege på de problemer, der knytter sig til forholdet mellem viden og virkelighed.

Kampen om det virkelige i videnskabsteori

Den segmentering og dermed også problematisering af viden, som vi oplever i politik og hverdagsliv i dag, korresponderer med bevægelser, som har fundet sted på det videnskabsteoretiske felt i løbet af de sidste to århundreder. Filosofien har altid forstået at stille sig skeptisk overfor en direkte eller naiv realistisk position, der antager at virkeligheden er, som vi opfatter den, dvs. at der ikke er et skel mellem virkeligheden og den måde den fremstår for os på. Indenfor de sidste godt hundrede år bliver denne skepsis forvandlet fra en bevidsthedsfilosofisk til en sociologisk skepsis, som tager form af den nævnte forestilling om, at viden er socialt konstrueret, og

angår måden denne konstruktion foregår og måden, hvorpå denne viden bruges (Lock og Strong 2010; Collin 2007).

På det epistemologiske plan kunne man fremføre den pointe, som Daniel Dennett og Timothy Williamson argumenterede for i indledningen til dette nummer, at teorierne om det post-moderne og socialkonstruktionisme ikke alene fungerer som beskrivelser af noget, der sker i samfundet, men selv kommer til at legitimere dette skred og bidrage til det. Et eksempel er socialpsykologer à la Kenneth Gergen, der argumenterer for, at viden er direkte afhængig af de sociale relationer: "Alt, hvad vi antager som værende sandt, rationalt eller godt, konstrueres i vores relationer med hinanden" (Gergen og Mellon 2017, 17). Det virkelige bliver således det, der er konsensus om mellem flere personer, og disse personer kan via deres kommunikative konsensus bidrage til at skabe virkeligheden: når "vi kommunikerer med hinanden", hævder Gergen, "så skaber vi den verden, vi lever i" (op. cit., 18).

I denne type teorier opfattes det forhold, at det sprog vi bruger, når vi taler om virkeligheden, kunne være anderledes, som et udtryk for, at det ikke giver mening at hævde, at ét sprog er mere sandt end et andet. Alt afhænger af spillet, forstår man, og: "Ud fra moderne standarder er det... mere acceptabelt at spille spillet ved navn 'det er sandt, at jorden er rund', når man flyver fra Kansas til Köln. Og det er mere nyttigt at spille 'jorden er flad'-spillet, når man rejser rundt på landjorden i Kansas" (op. cit., 27).

Denne form for relativisering rummer samtidig en form for emancipatorisk sigte. Konstateringen af, at vores sprog og tænkning baserer sig på kategorier, der rummer opfattelser, som virker determinerende og reducerende på vores erkendelse af virkeligheden, bruges til at definere et projekt, som går ud på at befri subjektet fra de sprogligt overleverende betydnings fremmedbestemmelser. Det vil sige, at udvikle et sprog, hvor det ikke er kollektive overenskomster, som sprogbrugeren ubevidst viderefører, men et sprog, hvor den enkelte bevidst skaber betydning og indhold i overensstemmelse med en bestemt intention.

Dermed kunne man hævde, at alle almene kriterier suges ud af grundlaget for viden, og det synes også at være resultatet, hvis man forholder sig til indholdet af den *refleksive pragmatisme*, Gergen taler for. Det handler om at forstå, argumenterer han, at specifikke videnskrav lægger op til at nogen profiterer, mens andre

bliver undertrykt. Hvad betyder dette for muligheden for at en videnskabelig forklaring kan oplyse lægmand? At videnskabsmanden undertrykker lægmandens egen forklaring? Perspektivet synes snublende nær det perspektiv, som Donald Trumps rådgiver Kellyanne Conway artikulerede, da hun blev bedt om at forholde sig til, at hendes kollega havde løjet om antallet af deltagere ved præsidentens indsættelsen: Der var ikke tale om en løgn forklarede hun, men om alternative fakta.

Frygten for viden

Paul Boghossian har analyseret forskellige afskygninger af relativiseringen af viden under overskriften *Fear of Knowledge* (Boghossian 2006). Bag frygten gemmer sig risikoen ved at diskutere og forholde sig til om noget er mere rigtigt end andet, fordi det medfører en mulighed for, at man ikke har ret, og derfor skal, ikke bare ændre sit synspunkt, men forpligte sig på en ny viden.

Et traditionelt argument imod relativisme, som Boghossian præsenterer, kan tolkes som følger. At hævde, som Gergen gør ovenfor, at det ikke giver mening at sige at et sprog er mere sandt end noget andet, fordi hvert enkelt sprog, så at sige, skaber den virkelighed vi lever i, er at sige, at der ikke eksisterer nogle kendsgerninger i kraft af hvilke et af disse sprog er mere i overensstemmelse med hvordan tingene er, i og for sig selv end de andre sprog. Der findes derfor ikke nogen overordnede eller globale kendsgerninger for, når vi hævder at udtrykke og begrunde sådanne, så er det altid relativt til et specifikt sprog, at de kan og vil blive accepteret. Så udsagnet 'Jorden er flad' er faktisk sandt og begrundet for tilhængerne af Flat Earth Society, mens 'Jorden er rund' gælder for de fleste andre.

Boghossian (2006, 53) hævder nu, at denne tankegang er uholdbar, fordi enhver relativisme må - på trods af at den hævder det modsatte - være forpligtet på en form for korrekthed, der rækker udover den selv, dvs. udover det sprog eller verdensbillede i hvilket den er formuleret. Boghossian påpeger således, at relativisten havner i et dilemma, når denne påstår, at "der findes ikke nogen overordnede kendsgerninger og begrundelser". På den ene side kan vi forstå denne påstand som det den er, nemlig en ytring der vil sige noget generelt. Men i så fald undergraver relativisten sit eget udgangspunkt. På den anden side kan vi forstå påstanden som relativ korrekt, dvs. korrekt i relation til relativistens verdensbillede.

Men da mister den jo sin brod, og må forblive impotent i kritikken af andre positioner der mener at kunne begrunde noget generelt og korrekt. Hvis den omvendt hævder at sige noget, der er mere sandt end sine modstandere, må der altså være noget på færde som forlener den med en større grad af korrekthed end de andre – og dermed forlader den relativismen.

Begrundelser for realisme

Også fra et sociologisk perspektiv, har der været rejst kritik af den form for relativisme, som socialkonstruktionismen bliver eksponent for, hvilket Bjerre tager op i sin artikel her i dette nummer, hvor Michael Youngs sociale realisme præsenteres. Ifølge denne tilgang ender socialkonstruktionismen som en idealisme – idet begrebet om det sociale bliver forstået som noget rent sprogligt eller mentalt, der eksisterer i individernes forestillingsuniverser her og nu – og derfor kan ændres ved at ændre "mindset" eller skifte sprog.

Man kan således beskyldte Gergen og andre socialkonstruktionister for at begå den såkaldte *transcendentale fejlslutning*, som består i at forveksle ontologi og epistemologi. Gergen går således ud fra, at fordi verden kun kan nås igennem vores konstrukter (epistemologi), så er verden genstand for vores konstruktion (ontologi).

Accepten af epistemologisk konstruktivisme - at vi kun har adgang til virkeligheden igennem begrebslige konstrukter - er imidlertid langt fra det samme som at antage en ontologisk konstruktivisme - at virkeligheden i sidste ende er produktet af vore egne, og derfor subjektive konstrukter, hvilket er betingelsen for, at vi kan ændre på virkeligheden ved at tænke og tale anderledes om den. Det forhold, at vi udover en naturlig virkelighed også lever i en social og dermed symbolsk virkelighed, og at det er igennem tilegnelsen af en social virkeligheds symboler, at vi bliver i stand til at forholde os mentalt og diskursivt til såvel vores naturlige som sociale omverden, betyder imidlertid ikke, at der så ikke eksisterer nogen anden virkelighed.

Positioner som social og kritisk realisme viser på forskellig vis vejen til en forståelse af, hvad det virkelige er, som på den ene side accepterer, at der findes noget, som er virkeligt, dvs. eksisterende uafhængigt af vores erkendelse af det, men som på den anden side gør op med hverdagsbevidsthedens, empirismens og den direkte

realismes antagelser om det virkelige, som noget der lader sig erkende direkte.

Kritisk realisme

Kritisk realisme tager sin begyndelse i Kants transcendentale idealisme, ifølge hvilken forudsætningen for erkendelse er forståelse af erkendeapparatet selv, og accepten af at tingen-i-sig-selv ikke kan erkendes. Modsat denne pointe, men i forlængelse af den transcendentale filosofiske tankegang, lancerede Roy Bhaskar forestillingen om transcendental realisme (Bhaskar 1975). Med dette begreb accepterer Bhaskar, at opgaven er at forstå erkendelsens betingelser, og at disse ikke direkte kan afledes fra selve erkendelseshandlingen, men han accepterer det ud fra den realistiske præmis, at virkeligheden lader sig erkende. Modsat den empiriske realisme, argumenterer Bhaskar for en kritisk realisme, der antager, at det virkelige ikke kan ligestilles med den måde tingene faktisk forekommer, men snarere må henvise til de mekanismer, som gør, at virkeligheden fremtræder på en bestemt måde; de såkaldte kausale mekanismer. Det virkelige er altså ikke virkeligheden, som vi direkte erfarer den, men sådan som vi lærer den at kende ved at forstå dens årsagssammenhænge. På den baggrund sonder Bhaskar mellem det han kalder *empirisk*, hvilket henviser til de erfaringer, vi gør (det vi observerer nogen gør); det han betegner det *faktiske*, hvilket henviser til den måde fænomenerne fremtræder for os (vores oplevelser); og så det *virkelige*, hvilket henviser til de mekanismer, der muliggør det empiriske og faktiske. Det kunne eksempelvis være de strukturer, der giver aktørerne bestemte tilskyndelser. For Bhaskar kan disse mekanismer være både naturlige og sociale, dvs. de naturlige regulariteter vi lærer at kende gennem videnskabelige eksperimenter (Bhaskar 1975), såvel som sociale strukturer der påvirker menneskers handlemåder (Bhaskar 1979).

Med Bhaskars sondering mellem det reelle, det faktiske og det empiriske, kan man relatere til Sklars forsøg (i dette nummer) på at forstå, hvordan forskellige repræsentationer dannes gennem forskellige medier. Disse repræsentationer gør hver især krav på at udgøre en særlig form for viden om det de repræsenterer. Sklar analyserer Philip Roths roman *The Plot against America* som udtryk for en kontra-historisk potentialitet, dvs. en fiktiv fortælling der forsøger at vise, hvordan vores faktiske virkelighed kunne være an-

derledes, hvis andre begivenheder var indtruffet. Det særlige ved Roths fremstilling, ifølge Sklar, er, at fiktionen har et meget realistisk skær, fordi den grunder i de amerikanske jøders reelle historie, beskrevet af Roth gennem Holocaust og anti-semitiske strømninger som Roth oplevede som dreng i USA. Modsat Holocaustbenægtelse og ensidige antisemitiske repræsentationer af jøder, så formår Roth at tage udgangspunkt i en kompleks virkelighed, hvor disse falske repræsentationer har en realitet, som del af noget større, og dermed også et potentiale til at kunne have ændret historien.

Så med Bhaskars sondringer i baghovedet udgør den reelle jødiske historie (Roths barndom og Holocaust) den virkelighed, hvori det empiriske (det der observeres) og det faktiske (hvordan det der observeres fremtræder for os) finder sted. I Roth's tilfælde fungerer den reelle jødiske historie som den virkelighed, den baggrund, på hvilken Sklar, som læser, forstår Roths roman. Det faktiske består så i, at Sklar mener, at Roths kontra-historiske narrativ, som fiktion, formår at være mere reel, realistisk eller fremstå som rummende mere af den komplekse kulturelle virkelighed der forudsættes, end de anti-semitiske forestillinger af samme virkelighed.

Social realisme

Den sociale realisme operer på samme grundlag, som den kritiske realisme (Moore 2013). Modsat socialkonstruktionismen er antagelsen i social realisme, at det forhold, at viden konstrueres i den sociale virkelighed ikke betyder, at man subjektivt kan ændre på hverken viden eller virkelighed. Der kan sagtens eksistere en virkelighed, der er uafhængig af vores perception, selvom vi kun kan møde denne virkelighed, idet vi applicerer kategorier og begreber, som vi henter fra den sociale virkelighed, som vi er socialiseret ind i. Ligesom den kritiske realisme søger at forstå det virkelige, som en dybere realitet – end det som når erkendeparadigmet direkte - gør social realisme det samme. Med udgangspunkt i sociologien, argumenterer den sociale realisme for, at virkeligheden er samfundet, forstået som en bagvedliggende, transcendental struktur, der ikke blot udgør et system af sociale fakta, men også en struktur, der determinerer vores opfattelse af disse fakta. Udgangspunktet er således en antagelse om, at alt vi opfatter - vores egne tanker, de begreber andre bruger om os, de ting, der er vores omverden og de institutioner, vi er en del af - er virkelige, men virkelige

på forskellige niveauer, hvorfor man kan sondre mellem naturlige, psykologiske og sociologiske fakta.

Forskellen i disse niveauer eksisterer ikke blot på et ontologisk plan der angår, hvad virkelighed er, men også på et epistemologisk plan, som angår vores erkendelse af virkeligheden.

Pointen er altså, at vores måde at erkende virkeligheden på forudsætter, at vi er en del af den, dvs. at vi har tilegnet os sprog, begreber og forståelsesrammer, som vi kan organisere virkeligheden ud fra. Det betyder, at det virkelige ikke blot er noget vi erkender, men også selve forudsætningen for, at vi kan erkende noget.

Hvor realisme og konstruktivisme i dag anskues som modsætninger, er det pointen med den sociale realisme, at den virkelighed, vi har adgang til gennem sanserne, er konstrueret – og at de mentale konstruktioner – vi gør brug af for at forstå vores virkelighed ligeledes er konstruktioner. Man kan således godt acceptere, at vi har med konstruktioner at gøre uden at det dermed bliver mindre virkeligt, fordi sociale konstruktioner får karakter af fakta; dvs. måder at tænke, handle og føle på, som er kollektivt defineret – love, regler, forventninger og institutionaliserede praksisser. Og pointen er nu, at sociale fakta er virkelige i den forstand, at individer støder ind i dem, på samme måde som det kan støde ind i materielle ting. Et forbud mod incest er såvel retlig, som moralsk givet. Det er socialt konstrueret, men ikke subjektivt dekonstruerbart. Det kan ikke ændres ved at vi taler på en anden måde. Det samme gælder vores viden om verden i øvrigt, hvis jeg hævder at solen drejer rundt om jorden, så konstruerer jeg ikke et alternativt faktum, men konstruerer en meget perifer position for mig selv som videnssubjekt i de fleste sammenhænge.

Man kan diskutere, hvor Vistisen og Jensen placerer sig i spændingen mellem socialkonstruktionismen og social realisme, når de kritiserer den utopiske designtænkning for ikke at tage dens mulighedsbetingelse på sig. Idet den utopiske tænknings går ud fra virkeligheden som en dekonstruerbar mulig realitet, argumenterer de for, at den mangler at anerkende designets reelle mulighed for implementering, selvom det er en *designfiktion*. Det virkelige bliver altså det, der omsættes til noget. I Vistisen og Jensens strategiske designforståelse tæller virksomheder og deres økonomiske systemer, som de instanser, der bedst forstår faktisk at realisere designet.

Ideologi, ideologikritik og kritik af ideologikritikken

Det transcendentale udgangspunkt for den tankegang, der præger den sociale (og til dels også den kritiske) realisme, er, at viden er en del af den sociale virkelighed, som derfor både opfattes som en betingelse for og resultatet af, at vi erkender verden fra en given position. Denne tanke kan kritiseres for blot at reproducere tingene som de er, uden at tage stilling til, hvordan forholdet mellem tingene er struktureret af magt, position og status. Den kan med andre ord kritiseres for at være ideologisk.

Forstået på denne måde risikerer den sociale realisme at blive til en traditionalisme eller konservatisme, hvor erkendelsen består i en reproduktion af de betingelser, der antages at muliggøre den i første omgang. Dermed kan man sige, at videnskaberne er genstand for en ideologisk forvrængning, sådan som det ville kunne formuleres med udgangspunkt i ideologikritikken. Formålet med denne er at vise, eller afsløre, hvordan sociale processer og erkendelsen af dem, ofte reproducerer de bestående magtforhold, uden at denne reproduktion er erkendt.

Hvor kritikken ovenfor bestod i at pege på mulighedsbetingelser for at erkendelse kan komme i stand, så peger ideologikritikken på, at de pågældende mulighedsbetingelser har basis i en fordrejning af virkeligheden. Hvad der præsenteres som virkeligt, for eksempel betingelsen for det empiriske og det faktiske i Bhaskars terminologi, viser sig at være et udtryk for, hvordan bestemte folk, sociale lag eller statusgrupper oplever det, og gerne vil have andre folk til at opleve det. Kritikken går så på at afsløre, at hvad der præsenteres som det reelle egentlig kun er faktuel, og det dermed er en partikulær og ideologisk forståelse af, hvordan tingene hænger sammen (ofte indhyllet i en smuk forestilling), der presses ned over hovedet på alle andre.

Som Bjerre beskriver det i artiklen i dette nummer, så er det, der traditionelt er blevet forstået som en dominerende klasses interesser, blevet fremstillet som objektivt, således at de dominerede også definerede sig ud fra det.

En ideologikritisk analyse vil, for eksempel, se forholdet mellem dokumentaristen og indbyggerne i Randers som et forhold mellem de dominerende og de dominerede i kamp om virkeligheden. Hvor dokumentaristerne har en intention om at bryde med fordommene om Randers, hvilket er den forestilling, de forsøger at indhyle

dokumentarudsendelsen i, så gør Christensen og Hansen opmærksom på, at de faktisk reproducerer de selvsamme fordomme. Rigtig nok diskuterer man fordommene, men man tillægger ikke randrusianernes forståelse af den virkelighed, de lever i, nogen betydning. Dokumentarens reelle formål er derfor nærmere, at vise at deres egen virkelighed er den rigtige. I et ideologikritisk perspektiv afsløres dokumentaren derfor som noget andet end det den prætenderer at være. Den er ikke en virkelighedstro fremstilling af byen Randers, der gør op med fordomme, men en fremstilling der sigter imod, kæmper for, at fastholde dokumentaristernes syn på Randers som det rigtige, det virkelige, modsat den virkelighed, som randrusianerne opfatter.

Kan man afsløre forvrængning uden selv at forvrænge?

Når man først begynder denne kritiske diskussion af, hvordan viden bliver en del af en kamp om virkeligheden, så kan man fortsætte med et yderligere niveau, hvor det er kritikken, der gøres til genstand for kritik. Bjerre henviser således i sin artikel til den slovenske filosof Slavoj Žižeks kritik af denne form for ideologikritik. Argumentet er, at hele præntentionen om at kunne afsløre noget, eller trænge frem til en dybere virkelighed, i sig selv er ideologisk, fordi den forudsætter, at der bag afsløringen findes en ikke-ideologisk virkelighed (Žižek 1989).

Tager vi ovenstående sammenstilling af dokumentaristerne, randrusianerne samt Christensen og Hansen som eksempel, så kan den i Žižeks perspektiv ikke forstås som en neutral beskrivelse af, hvordan det reelt set hænger sammen. Altså at man trænger ind til hvad der virkeligt foregår i dokumentaren. For Žižek er der nemlig ikke nogen omfattende virkelighed bag den ideologiske; vores symbolsk strukturerede og ikke nødvendigvis harmoniske virkelighed, er alt der er. Pointen er stadig ideologikritisk, men i en negativ forstand. Nemlig, at man ikke kan undgå en ideologisk imprægneret forståelse, og dermed heller ikke give mening til selve ideen om at afsløre noget, for der er ikke noget at sætte i stedet for det afslørede. Ideologikritikken derfor hverken kan eller skal sætte noget i stedet for det afslørede, som for eksempel handlingsanvisninger for, hvordan man kan gøre op med ideen om en dokumentar som en neutral beskrivelse, fordi disse også vil også være ideologiske. Ideologier er i stedet præcist det som virkeligheden bygger på.

Ideologikritikken kan derfor kun være negativ og ikke direkte positiv, det er de ubekendte og ikke-anerkendte ideologiske lag der ledsager forsøgene på at forstå noget vi kan gøre opmærksom på. Omvendt kan den dog så være indirekte positiv gennem den kritiske analyse selv, der indirekte åbner for nogle nye muligheder for bevidst- eller samfundsmæssiggørelse (Bjerre og Laustsen 2010, 37). Men hvis kritikken forsøger at være direkte positiv, at sige sådan her er det eller bør det forstås (som når vi siger, 'I virkeligheden er det...'), eller 'Faktisk forholdet det sig sådan...'), så falder den for de selvsamme betingelser som den kritiserer, nemlig at der er et sted hvorfra man kan opretholde en skelnen mellem virkeligheden og forkerte/korrekte repræsentationer af den. Den kritiske impuls hos Žižek anerkender altså ikke nogen afslørbar virkelighed bag en given ideologi, tværtimod hævder Žižek (1994, 7), at ideologier godt kan være sande selvom de er ideologier. Sagt på en anden måde, man kan godt have ret, men af de forkerte grunde. Det så vi ovenfor i eksemplet med Clearinghouse, der er ikke noget i vejen med at anvende etablerede videnskabelige kriterier omkring evidens, men når det bliver spændt ud til at dække alle former for videnskabelige praksisser uden hensyntagen til deres særegenhed, så er det ideologisk fordi man 'glemmer' at nævne, hvad motiverne er (en politisk opprioritering af én slags forskning på bekostning af en anden).

At kritikken kun kan være negativ formulerer Žižek på den måde, at det sted, hvorfra kritikken udøver sin kritik overfor ideologien må "...forblive tom, den kan ikke besættes af nogen positivt bestemt virkelighed – så snart vi giver efter for fristelsen, er vi tilbage i ideologien" (Žižek 1994, 17). Der er derfor heller ikke et særligt sted, hvor kritikken kan gøre noget positivt, dvs. realiserbart, med sin kritik. Man kan derfor måske spørge, om dette dog ikke i sidste ende gør Žižeks ideologikritik impotent i en praktisk forstand. Kritikken forbliver kritisk og spørgende, teoretisk set, men den mangler evnen til at realiserer sine kritiske indsigter, at gøre dem til praktiske indsigter der forsøger konkret at svare på de spørgsmål den stiller. Hvad kunne man for eksempel gøre i praksis, for enten at dæmme op for eller nuancere evidensforskningen?

Det er som om, at ideologikritikken i Žižeks forstand ikke formår, vil eller tør slå bro mellem teori og praksis. Hvis den radikale teoretiske indsigter af Kants kritiske projekt er, at vi ikke kan nå en fuld-

stændig beskrivelse af, hvordan verden i den bredeste og dybeste forstand hænger sammen, så er dette dog stadig forbundet til den praktiske indsigt af Kants kritiske projekt, at vi stadig skal turde og dermed forsøge at agere efter og realisere de indsigter, vi trods alt mener vi har opnået. Hvis det forholder sig sådan, så skal vi acceptere den uundgåelige fordrejning eller skævhed af vores forestillinger, at de ikke kan fange helheden og er ideologiske, men forståelsen af dette fratager os ikke en forpligtelse på, i praksis, at forsøge at basere vores gøren på, hvordan verden i den bredeste og dybeste forstand hænger sammen.

Afrunding

Vi har i denne artikel forsøgt at give et billede af, hvordan nogle temaer fra de forskellige artikler i dette nummer relaterer til det overordnede tema viden og kampen om det virkelige, samt at identificere disse kampe indenfor de klassiske videnskabsteoretiske perspektiver. I den forbindelse har vi påpeget, hvordan forskellige nye former for centralisering finder sted midt i en verden, hvor vidensarkitekturen decentrerer. Vores argument har været, at viden hermed bliver noget, der bruges strategisk både, når det gælder politik og hverdagsliv, og at denne strategiske brug af viden medfører en principiel relativisme, som videnskabsteoretiske positioner, som socialkonstruktionismen synes at understøtte. Modsat dette syn på viden har vi peget på, hvordan positioner, som den kritiske og sociale realisme påpeger, at virkeligheden har en ikke-relativerbar faktuel karakter, som bør danne grundlag for den fælles vurdering af viden. Til sidst argumenterede vi med henvisning til ideologikritikken for, at enhver form for viden må etablere sig på et grundlag, som er beslægtet med ideologi, hvorfor al brug af viden indeholder en skævhed og magt, som den kun delvist selv kan være opmærksom og dermed eksplicit omkring. Konstateringen af dette medfører dog ikke en relativisme, da det, som argumenteret ovenfor, er muligt at identificere sprog som er mere i overensstemmelse med virkeligheden end andre. Det er i diskussionen af kriterierne for, hvad der tæller som gyldig viden, den akademiske videns grundlag ligger.

Referencer

- Ahrenkiel, A., P. Ø. Andersen m.fl. 2018. Akademias interne magtinteresser spænder ben for vigtig viden om dagtilbud, *Altinget*, 6. august.
- Andersen, H. 2017. *Forskningsfrihed*. København: Hans Reitzels Forlag
- Berger, P. L., & Luckmann, T. 2004 [1966]. *Den sociale konstruktion af virkeligheden. En videnssociologisk afhandling*. København: Akademisk forlag.
- Berry, D. 2014. *Critical Theory and the Digital*. New York and London: Bloomsbury Academic
- Bhaskar, R. 1975. *A Realist Theory of Science*. Leeds: Leeds Books
- Bhaskar, R. 1979. *The Possibility of Naturalism*. Sussex: Harvester Press
- Bjerre, J. 2018. Kritisk brug af evidens i arbejdet med pædagogisk praksis. In T. Engsig, *Empiriske undersøgelser og metodiske greb* (pp. 337-380). København: Hans Reitzels Forlag.
- Bjerre, H. J. & Laustsen, C. B. 2010. *The Subject of Politics: Slavoj Žižek's Political Philosophy*. Humanities-Ebooks, LLP
- Boghossian, P. 2006. *Fear of Knowledge. Against Relativism and Constructivism*. New York: Oxford University Press.
- Christensen, B. A. & Jensen, T. 2018. The John Lock Conspiracy, fandom eschatology, and longing to belong. I: *Transformative works and Cultures* 27, 2, 16.06.2018
- Clearinghouse. 2018. *Forskningskortlægning og -vurdering af skandinavisk dagtilbudsforskning for 0-6-årige i året 2016*. Clearinghouse-forskningsserien 2018, nr. 32. København: Dansk Clearinghouse for Uddannelsesforskning.
- Collin, F. 1997. *Social Reality*. London: Routledge.
- Collin, F. 2007. Konstruktivistisk erkendelsesteori. I: *Teorier om læring. En læringspsykologisk antologi*. Ritchie, T. (red.). Værløse: Billesøe og Baltzer, s. 115-135
- Fuchs, C. 2014. *Social Media. A Critical Introduction*. London: Sage Publications
- Gergen, K. & Mellon, K. (2017) *Socialkonstruktionisme og uddannelse*. København: Hans Reitzels Forlag
- Habermas, J. 2009. *Borgerlig offentlighed*. København: Informations Forlag (Oprindelig udgave 1962).

- Henriksen, C. 2018. "Danmark sakker bagud i forhold til Norge og Sverige", <http://edu.au.dk/aktuelt/nyhed/artikel/forskning-i-dagtilbud-danmark-sakker-bagud-i-forhold-til-norge-og-sverige/>
- Lock, A. & Strong, T. 2010. *Social Constructionism. Sources and Stirrings in Theory and Practice*. Cambridge, UK: Cambridge University Press
- Lyotard, J. F. 1996. *Viden og det postmoderne samfund*. Aarhus: Slagmark. Oversat af Finn Frandsen
- Mannheim, K. 2015[1929]. *Ideology and Utopia. An Introduction to the Sociology of Knowledge*. London: Martino Publishing.
- Moore, R. 2013. Social Realism and the problem of the problem of knowledge in the sociology of education. *British Journal of Sociology of Education*, Vol. 34(3), pp. 333-353.
- Pedersen, L. N. & Jessen, C. K. 2018. Dokumenter sår tvivl om universitets uafhængighed, *Berlingske*, 20. Januar.
- Pedersen, D. B., Stjernfeldt, F., Køppe, S. 2015. *Kampen om disciplinerne*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Searle, J. 1995. *The Construction of Social Reality*. New York: The Free Press.
- Wright, E. O. 2010. *Envisioning Real Utopias*. London: Verso
- Žižek, S. 1989. *The Sublime Object of Ideology*. Verso: London and New York
- Žižek, S. 1994. *Mapping Ideology*. London and New York: Verso